

STENGÄRDESGÅRDARNA

Monument över glömda odlare

AV Sven Rydstrand

Ur Hällungen 1962

Knappast någon annanstans i vårt land förekommer stengärdesgårdar i sådan myckenhet som i Bohuslän. Men så är ju också Bohuslän ett stenrikt och bergigt landskap, som till stora delar under gångna århundranden varit skoglösa. Genom den moderna tidens jordbruksdrift, som fordrar stora arealer för att odlingen skall löna sig, har emellertid en myckenhet av de gamla stengärdesgårdarna blivit onödiga och därför körts bort. De ligger nu mångenstädes som väldiga rösen utefter bergen, där man icke haft möjlighet att utnyttja stenen som fyllnadsmaterial.

Men det finns ännu många fina gärdesgårdar kvar, och man kan icke undgå att bli imponerad av det väldiga arbete, som här en gång blivit nedlagt. De som byggde dessa murar hade ju icke tillgång till vår tids maskiner. Allt arbete måste därför ske med handkraft. Och stenen har man mångenstädes varit tvungen att frakta långa vägar. Många stenar är också så stora, att det erfordrats flera man för att lyfta en enda av dem. Det har funnits gott om folk, som har haft gott om tid. Men arbetslönerna har sannerligen inte kunnat bli stora.

De gamla torpen inhägnades nästan alltid med en stengärdesgård. Torpet Leoborg under Åby gård i Tossene

Redan under forntiden fanns det stengärdesgårdar, och utan tvivel finns många sådana gamla gärdesgårdar kvar, som legat på samma plats i tusentals år. Särskilt gäller detta då sådana gärdesgårdar, som utgör skillnadslinjer emellan socknarna. Men även hägnaderna omkring de gamla odalsgodsen kan vara mycket gamla.

Under forntiden och långt in på nyare tiden hade nämligen de större gårdsägarna slavar, vilkas uppgift var att bära fram sten och lägga gärdesgårdar. Slavarna skulle alltid utföra det allra tyngsta arbetet. Härav har man ännu kvar ordet "slav-arbete", som inte sällan användes om tungt och ensidigt arbete ännu i vår tid. Säkert finns det ännu kvar här i Bohuslän många gärdesgårdar, som har blivit upplagda av de forntida slavarna.

De allra flesta av Bohusläns stengärdesgårdar är dock av betydligt yngre datum. Före storskiftet kunde ju varje bonde inte hägna in sina åkerlotter, eftersom dessa i allmänhet var ganska små och låg spridda på flera olika ställen. Under medeltiden och långt fram på 1600-talet lär Bohuslän också ha varit skogbeväxt, varför det tydligen inte var svårt att erhålla stängselvirke. Man hägnade därför inte i så stor utsträckning med sten utan använde s.k. "skigårdar", byggda av störrar och granslanor. Först sedan man huggit bort skogen utan att tänka på återplantering, blev man tvungen att börja spränga sten ur bergen för att få material till hägnaderna. I den mån nyodlingen fortsatte, bröt man ju också upp en del sten ur markerna. Särskilt efter det s.k. "laga skiftet", i regel färdigt vid 1800-talets mitt, började man på allvar att kringgärda varje liten ägolott med sten. Det är således bönderna själva, som med hjälp av sina söner och torpare m.fl. byggt upp de allra flesta stengärdesgårdarna. Och det har mestadels skett under 1800-talets förra hälft.

**En förfallen
gårdesgård hägnar
likväl för kreaturen.
Kareby socken,
södra Bohuslän**

Men redan hundra år tidigare synes man ha brutit sten till gårdesgårdar på sina håll. När t.ex. den mångintresserade prosten och kyrkoherden i Tanum, Johannes Oedman, år 1746 utgav sin berömda bohuslänska beskrivning "Chorographia Bahusiensis", gjorde han nämligen där följande uttalande:

"The som bo på Slättbygden ha begynt nu tämmeligen att bryta och spränga sten utaf thessa Bärigen och thermed göra Stengårdar, them jag ock strax efter mitt antrade till Tanums Pastorat, at ther med skona Skogarna och förtaga åhrlig kostnad och besvär, anlade här på Prästegården öfver 600 famnar åhr 1720."

Det tycks emellertid framgå av C. F. Qwistbergs år 1749 från Vese herrgård skrivna avhandling om Stängenäs och Sotenäs härad (finns i handskrift i Kungl. Biblioteket, Stockholm), att det då ännu icke existerade några stengärdesgårdar på uppodlade marker inom dessa härad. I detta arbete heter det nämligen, att:

"Ängarnas hägn- och fredande beklagas av förnuftige Hushållare ej kunna i grannelag åstadkommas för den I Maj i, hwarigenom sker, att then som kan eller will bjuda till at sielf bevara sin Gräswäxt för thet skadeliga ock beklageliga wåhrbetandet, äntå intet kan winna sin åstundan så länge hans Grannar äro ogena".

Tydiligen stängde man i dessa härader ännu mest med trävirke, trots den synnerligen knappa tillgången på skog, särskilt i Brastad och Lyse. Ännu i dag är också förekomsten av stengärdesgårdar här ganska ringa jämfört med andra platser i landskapet.

Axel Emanuel Holmberg skriver i sin bok "Bohusläns historia och beskrivning", som utkom 1842 -1845, att:

"Stängseln sker, der skog är att tillgå, med skid och stör, men annorstädes med enkla stenmurar af omkring halfannan alns höjd, hvilka så vanskliga de än synas vara, likväl uppfylla sitt ändamål".

Detta skulle väl gälla såsom ett allmänt omdöme om förhållanden över hela Bohuslän. Är de uppgifterna riktiga, så innebär det att de större, s.k. dubbla stengärdesgårdarna, ännu inte börjat byggas. Men de måste i varje fall ha kommit till rätt snart därefter.

I södra Bohuslän synes stengärdesgårdarna vara mera allmänt förekommande än i norra delen av landskapet, vilket förhållande givetvis hänger samman med skogstillgången. Särskilt på den under många århundraden skoglösa ön Tjörn har man i en gångens tid varit flitig med att bygga hägnader av sten. Här var det ju också ganska lätt att bryta sten ur de söndriga gnejsbergen, i den mån inte de i jorden funna kullerstenarna ville räcka till. Då var norra Bohusläns hårda granitklippor svårare att utvinna någon lämplig sten ur, innan dynamiten var uppfunnen.

Långa och raka löper gärdesgårdarna genom Valla lilla socken på Tjörn

På Tjörn liksom i norra Bohuslän har man dock i allmänhet nöjt sig med att bygga enkla murar, som kreaturen lätt kunde riva ned, om de fann betet lockande på andra sidan. Man måste därför reparera dessa murar minst en gång om året. På senare tid har man inte sällan ledsnat på dem och låtit dem ligga nedrivna. I stället har man satt upp ett taggtrådsstängsel över dem eller en elektrisk tråd. Det ser inte vackert ut med nedfallna stengärdesgårdar, men nutida jordbrukare har i allmänhet inte tid att laga dem.

På Inland kan man mångenstädes få se kilometerlånga och flera meter breda stenmurar ringla sig fram över marken. Det är byggnadsverk, som synes stå sig i alla tider. Ingen kan väl gärna komma på idén att riva bort en sådan mur utan särskilda skäl. Men i Stenungsundstrakten har

dock många sådana stenmurar kommit bort under den senaste tiden, då gårdarna exploaterats för industriändamål.

Det fanns i en gångens tid många bönder, som gjorde till sitt livsmål att förse sin fädernegård med ordentliga stengärdesgårdar. Dels ville de nämligen ha sina marker ordentligt utmärkta, och dels tyckte de att det var bekvämt, när kreaturen inte behövde passas jämt. Därigenom sparades också tiden. Men det var ett oerhört arbete, som dessa bönder nedlade på sina stenar. Senare tidens jordbrukare kan betrakta deras verk med beundran och respekt.

De allra flesta av de gamla stengärdsgårdsbyggarna är nu glömda. Endast några få av dem blev i livstiden hedrade för sina verk. En sådan var t.ex. bonden Johannes Abrahamsson i Stenung, Norums socken. Han fick nämligen år 1845 mottaga en belöning på ett hundra riksdaler banco och en silverpokal. Det var länets hushållningssällskap, som ville på detta sätt hedra honom bl. a. för att han på sin gård upplagt 4.259 alnar stengärdesgård, som var 21/2 alnar hög. Man kan nog förstå, att detta ansågs såsom en mycket betydande belöning. Ty hundra riksdaler var på den tiden en ansevärd summa, då en god arbetshäst inte var värd mera än c:a femtio riksdaler. Men så var det ju också ett betydande arbete, som bonden utfört. Det är dock klart, att det fanns många på den tiden, som gjorde liknande prestationer utan någon som helst uppmuntran från högre ort.

När den idoge bohuslänske bonden under gångna århundraden hägnade sin lilla gård med en präktig gråstensmur, tänkte han nog inte att det skulle uppfinnas traktorer och andra jordbruksmaskiner, som skulle fordra större svängrum än oxarna. Men när så ändå skedde, så måste de små gårdarna slås samman för att bli "bärkraftiga" ur ekonomisk synpunkt. Och då kom stengärdesgårdarna att ligga i vägen för den moderna jordbrukaren. Han fick därför börja på att köra bort dem. Man kan med vemod konstatera hur underlig utvecklingen ibland är.

Ur en synpunkt sett vill man dock gärna hoppas att åtminstone några av de gamla stengärdesgårdarna skall trotsa tidens rationaliseringsmani och ligga kvar såsom minnen från gångna tider. Ty de är de enda monument som finns över glömda slavar, torpare och bönder, för vilkas möda och omsorg vi, deras efterkommande, nu inhöstar lönen.